

Cossos que parlen

LES REPRESENTACIONS DEL COS
EN LES AUTORES DE CÒMIC.
DE L'ANY 1910 AL 2022

La Mirada Tàctil

Text: Marika Vila

Edició i traducció a Lectura Fàcil:

Equip d'Accessibilitat Cognitiva i Lectura Fàcil
de la Fundació Ampans.

AMPANS

Maquetació i disseny d'aquesta edició:

Carme Guiral

Crèdits fotogràfics:

© Eva Guillamet,
© Ampans

Il·lustracions i dibuixos:

Les seves autores

Gràfica de l'exposició:

Todojunto.net

Aquest logotip identifica els materials de Lectura Fàcil que segueixen les directrius internacionals de l'IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) i d'Inclusion Europe quant al llenguatge, el contingut i la forma, amb l'objectiu de facilitar-ne la comprensió. L'atorga l'Associació Lectura Fàcil (www.lecturafacil.net)

Sumari

Introducció	4
Àmbit 1	7
De les dones del grup del <i>Cu-Cut!</i> a les ninotaires del Noucentisme	7
Lola Anglada	10
Maria Riera	11
Laura Albéniz	12
Ana Maria Smith i Ivonne Navarro	13
Josefina Tanganelli	15
Àmbit 2	16
La Dictadura: De l'obediència a una llibertat tutelada	16
Maria Claret	19
Pili Blasco	20
Rosa Galcerán	21
Pepita Pardell	22
Carme Barbarà	23
Maria Pascual	25
Purita Campos	26
Àmbit 3	27
El cos en conflicte: la revolta de les dones	27
Núria Pompeia	30
Elsa Plaza	32
Montse Clavé	33
Isa Feu	34
Marika Vila	35

Àmbit 4	37
Un punt de vista nou sobre l'erotisme	37
Mariel Soria	39
Ana Miralles	40
Marika Vila	41
Laura Pérez Verneti	42
Marta Guerrero	43
Àmbit 5	44
El canvi de segle: cossos diferents i amb poder.....	44
Susanna Martin Segarra	46
Olga Carmona Peral	47
Lola Lorente	48
Antonia Santolaya	49
Raquel Gu	50
Ana Penyas	51
Luci Gutiérrez	52
Raquel Riba Rossy	53
Àmbit 6	54
Les veus del cos en la cultura digital	54
Reflexió final de l'equip d'Accessibilitat Cognitiva i Lectura Fàcil de la Fundació AMPANS.	56
Glossari extens	60

Introducció

L'exposició es diu *Cossos que parlen*.

Aquesta exposició parla

de com les dones dibuixen el cos femení als **còmics**.

Hi ha còmics fets per dones des de l'any 1910 fins al 2022.

La Marika Vila i Migueloa és artista que fa dibuixos.

També té estudis de **doctorat**

relacionats amb com es construeixen

i es representen les identitats de gènere.

També és la **comissària** d'aquesta exposició.

La seva investigació mostra el treball

de diferents autores i ensenya com es parla

del cos femení en el còmic.

L'exposició compara com ha canviat

la manera de dibuixar el cos de la dona al llarg del temps.

Pots veure com les autores

expliquen el cos de la dona en diferents èpoques.

Còmic: És una història explicada amb dibuixos i text.

Doctorat: És quan una persona estudia i investiga molt sobre un tema.

Comissària: Persona que s'encarrega de pensar, dissenyar i organitzar una exposició.

Aquestes autores, a més, han estat amagades.
El **sistema patriarcal** impedia que puguin ser conegudes.

El recorregut de l'exposició mostra com s'ha dibuixat el cos de la dona. També mostra que, durant molt de temps, el cos de les dones s'ha representat segons **estereotips** dels homes.

Moltes vegades les dones han hagut de fer el paper que volia la societat, i no el que elles volien. Per exemple, el cos de les dones s'ha utilitzat moltes vegades per vendre.

L'exposició també t'ensenyava com les dones es poden alliberar d'aquests rols socials. Quan les autores de còmics poden expressar-se de manera lliure expliquen el seu cos d'una altra manera. Això les fa sentir més fortes.

Sistema patriarcal:

Organització de les persones que facilita que els homes tinguin més poder que les dones.

Estereotip: Són idees que molta gent té sobre un grup de persones.

A l'exposició pots veure diferents maneres de representar el cos de la dona.

Durant molt de temps, les dones no podien mostrar-se com eren. La societat només els deixava fer el paper que tocava:

- el de la mare
- el d'esposa
- el de princesa obedient

El còmic mostrava els cossos de les dones com volien els homes.

Els cossos es mostraven seguint estereotips que es repetien a moltes vinyetes. Però algunes dibuixants van trobar maneres d'expressar-se.

Els seus dibuixos mostraven les ganes de ser lliures. A finals del segle xx (20), algunes autores van ser les primeres a trencar els estereotips.

Van dibuixar cossos que parlen: Són cossos que parlen de moltes coses. Parlen de silencis i de desitjos. Parlen de ganes de fer coses i de lluitar. També parlen de límits i de persones que volen trencar aquests límits.

Àmbit 1

De les dones del grup del *Cu-Cut!* a les ninotaires del Noucentisme

El còmic va créixer al costat dels diaris i les revistes.

Els còmics eren un reflex dels canvis socials del segle xx (20)

Però no es van mostrar tots els canvis del segle xx (20) en els còmics.

Els còmics es feien pensant en els homes, no en les dones.

Oblidaven els drets de les dones.

Acceptaven que només els homes podien parlar i que la seva veu era la més important.

Noucentisme: És un art que va tenir molta influència a Catalunya. Els anys més rellevants van ser del 1914 al 1923.

DE LES DONES DEL GRUP DEL *CU-CUT!* A LES NINOTAIRES DEL NOUCENTISME

El còmic creix amb la premsa periòdica com un mirall de les revolucions socials del segle xx, però es dirigeix a un públic masculí. Ignora els drets de les dones i normalitza el silenci que manté el masculí com a universal. Les signatures femenines queden ocultes en l'aclaparador volum de la masculinitat dominant, malgrat aparèixer en les mostres del "grup del *Cu-Cut!*" i en altres publicacions.

Les ninotaires Anglada i Tanganelli, tot i no tenir accés a la formació i la comunicació professional de la qual emanen els canvis, són a l'avantguarda del traç irònic i autoral que als anys vint trobem en les revistes satíriques, esgrimint la mateixa força de traç o de guió que els homes. Lastimosament, són excloses del diàleg adult i relegades al món infantil naturalitzat per a elles.

A l'ombra, les dones han deixat rastres d'una veu amb *voluntat de ser*, més enllà de la seducció, donant autonomia a uns cossos que parlen d'acció i moviment en la presència pública i artística del femení.

▲ Plafó de presentació de la temàtica.

Les dones també dibuixaven, però les seves firmes quedaven amagades entre molts dibuixos d'homes.

Tot i així, algunes dones apareixien en revistes. També en trobades d'art com el grup de dones de la revista *Cu-Cut* o altres publicacions.

Grup *Cu-Cut!*

El *Cu-Cut!* era una revista en català d'humor polític. Va sortir per primera vegada l'any 1902 a Barcelona. Feia dibuixos i acudits per riure de la política i per criticar els polítics.

Molts dels seus dibuixos es deien ninots i per això als dibuixants se'ls deia **ninotaires**.

Els artistes i escriptors que treballaven al *Cu-Cut!* formaven un grup que es deia el grup del *Cu-Cut!*

Ninotaires: Persones que fan dibuixos de ninots i que fan dibuixos d'humor.

Lola Anglada i Josefina Tanganelli,
van ser dones dibuixants.

Elles no van poder tenir la mateixa formació
que els homes tenien,
ni les mateixes fonts d'informació.

Tot i això, van publicar en les revistes d'humor
de principi de segle xx (20)
i tenien un estil propi.

En el període entre 1920 i 1929,
els seus dibuixos apareixien
a revistes d'humor per adults.

Aquestes revistes parlaven sobre actualitat i política.

Els seus dibuixos tenien el mateix impacte social
i qualitat que els dels homes.

Però les van fer treballar en contes i revistes infantils,
un espai que la societat considerava
més adequat per a les dones.

Així van quedar amagades i poc reconegudes.

Les dones han deixat una veu que volia ser escoltada.
Aquesta veu no volia només seduir,
sinó que volia donar visibilitat als cossos de les dones.
Els cossos de les dones parlen d'acció i de moviment.
Aquests cossos volen ser visibles
en la vida pública i en l'art en general,
mostrant el que representen les dones.

Lola Anglada

◀ Dibuix: *Una parella al saló*.
Fet per Lola Anglada.
Dibuixat amb tinta
sobre paper.
Forma part del Fons
Historicoartístic de la
Diputació de Barcelona.

Lola Anglada va fer uns dibuixos molt especials.
Són dibuixos on veiem dones fortes
i segures d'elles mateixes.
Dones que volen ser lliures.
Les dones que dibuixa Lola Anglada
parlen de la seva pròpia vida.
Els seus personatges s'inspiren
en les dones que lluitaven pel dret a votar.
Lola Anglada fa servir humor i ironia
per lluitar contra els homes
que volen tenir sempre el poder.

Maria Riera

◀ Dibuix: *Entre artistes*.
Fet per Maria Riera.
Forma part de la col·lecció
de la Biblioteca
de Catalunya.

Maria Riera és una model.

Ella, sense que ningú s'ho esperi
diu que és tant artista com un pintor.

Ho prova en la seva obra.

Aquesta obra es diu *Entre artistes*.

En aquest dibuix, una dona mira de manera directa al públic.

El cos d'aquesta dona sembla que està viu
i demana poder parlar d'igual a igual.

D'aquesta manera els cossos creats per les dones
també tenen veu i opinió.

Laura Albéniz

◀ Dibuix: *Figura femenina*.
Fet per Laura Albéniz
per a l'exposició Laura Albéniz
i Ismael Smith.
Forma part de la col·lecció
del Museu d'Art de Cerdanyola.

Laura Albéniz també dibuixa dones modernes.

Aquestes dones viuen en el món

del **dandisme** i la **Belle Époque**.

Són èpoques de fa molts anys.

Les dones miren de cara a l'espectador
per mostrar que tenen una nova manera de ser.

La Laura representa dones elegants i segures.

més lliures, amb estil i personalitat.

Tot i això, el seu treball va quedar amagat

perquè només es valoraven
els dibuixos dels homes.

Dandisme: És una manera de vestir i de viure.

La Belle Époque: Vol dir l'època bonica en francès.

Ana Maria Smith i Ivonne Navarro

◀ Pàgina de la revista Foyer amb dibuixos d'Ana Maria Smith. Forma part de la col·lecció de la Biblioteca Autònoma de Barcelona.

No hi ha gaires dibuixos originals d'Ana Maria Smith. És una dibuixant que va quedar amagada per la història. Però hi ha publicacions a revistes dels seus dibuixos.

L'any 2019, Ivonne Navarro va fer 6 dibuixos nous amb dibuixos d'Ana Maria Smith que havien estat publicats a la revista Foyer.

◀ Dibuix fet per Ivonne Navarro el 2019. Titulat Falsa portada d'Ana Maria Smith. Està fet amb tinta, aquarella i **collage** sobre paper. Forma part de la col·lecció del Museu d'Art de Cerdanyola.

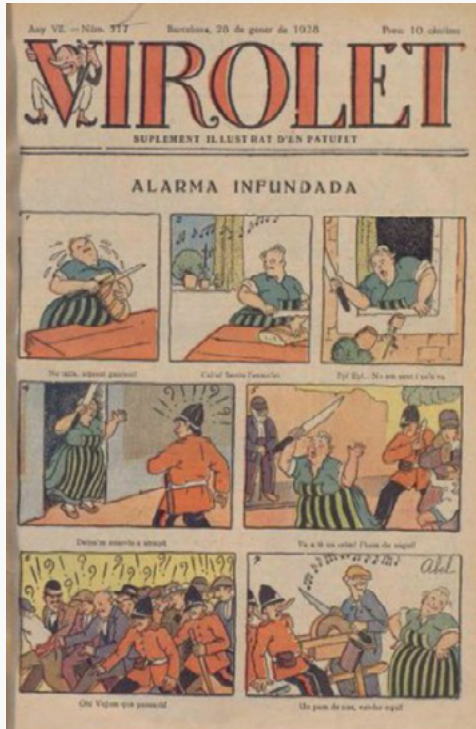
Ivonne va crear portades falses de revista. Aquestes portades eren una imitació de les portades antigues. Aquestes portades feien crítica, ironia i també usaven l'**humor negre**.

Amb aquests dibuixos, Ivonne Navarro parla d'Ana Maria Smith, però també de totes les dones artistes del segle xx (20) que no han estat reconegudes.

Collage: Es fa enganxant diferents materials com paper, fotos o roba per crear una imatge.

Humor negre: És un humor que fa broma sobre temes tristos o difícils, malalties, desgràcies com la mort o la tristesa.

Josefina Tanganelli

◀ Historieta dibuixada per Josefina Tanganelli. Forma part de la col·lecció de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer.

Josefina Tanganelli utilitzava el **pseudònim** d'Abel.

dibuixa amb un estil humorístic.

Els seus còmics representen dones populars i fortes.

Dibuixa amb línies expressives, escenes amb molt moviment.

Pseudònim: És un nom fals que una persona fa servir per no mostrar el seu nom real.

Àmbit 2

La Dictadura: De l'obediència a una llibertat tutelada

Durant l'època de la dictadura,

es va eliminar el còmic per a persones adultes.

També es van separar còmics per nois i per noies.

Els models de còmics pels nois oferien:

- desconexió,
- una vida que sembla més lliure
- participar a jocs i aventures
- fer coses noves.

LA DICTADURA: DE LA SUBMISSIÓ A UNA FALSA LLIBERTAT TUTELADA

Mentre l'espai de la imaginació expandeix el cos masculí en el desordre del joc i l'aventura, el cos femení és domesticat dins l'ordre i el control. Els contes de fades creen etiquetes del bé i del mal adherides en les robes de fada o bruixa, de bella princesa o vella captaire... L'espai rosa demana cossos obedients.

La minoria d'edat marca el silenci que representa les dones en el traçat dels cossos absents. Són les creadores sense veu que rescatem d'un espai devaluat per ser femení.

En els anys seixanta apareix un fals protagonisme lligat a la música, el luxe i el consum, trets banals que retenen els cossos moderns captius dins el mateix ordre patriarcal. Les dones guanyen un espai públic subaltern fins al seu casament.

Malgrat il·lustrar el discurs patriarcal, les ninotaires fan de la moda l'eina del canvi: del guarniment estàtic a la simplicitat que facilita el moviment. En el seu traç flueix el dinamisme que omplirà els carrers i les professions d'una nova vitalitat femenina.

▲ Plafó de presentació de la part 2 de l'exposició.

Llibertat tutelada: Una llibertat controlada per altres persones. Les dones no eren lliures, hi havia moltes coses que no podien decidir per si mateixes.

Els models de còmics per les noies oferien:

- obediència
- servir els altres
- desitjar el casament
- ser protegides pels seus marits.

Si feien tot això se les considerava més femenines.

Als còmics hi ha imatges
que representen com les dones estaven controlades.
Aquestes imatges tenen relació
amb com s'havien de vestir les dones.
També tenen relació
amb com s'havien de comportar.

Si la dona era bona
la dibuixaven com una fada o una princesa guapa.
Si la dona era forta, poderosa o diferent,
representava que era dolenta
i la dibuixaven com una bruixa o una dona vella i pobre.

El món de color rosa estava relacionat amb les nenes.
Les nenes havien d'obeir i ser bones.
El bé premia les dones que obeeixen
i fan el que s'espera d'elles.

Encara que hi hagin normes,
hi ha petites revolucions.

Les dones creadores de còmics treballaven en silenci.
Eren tractades com si fossin nenes petites.
Moltes dones dibuixants com Rosa Galcerán,
Lola Anglada o María Claret
van crear personatges i històries importants,
però no van rebre reconeixement.

Ara volem recordar aquestes dones
i donar valor al seu talent,
encara que abans no es valorés.

Als anys 60, va semblar que les dones eren més lliures.
Sortien a la televisió, al cinema o a les revistes de moda.
Però això no era llibertat de veritat.
La seva vida no canviava gaire.
Quan es casaven havien de deixar de treballar,
ser bones mestresses de casa
i tenir cura del marit i la família.
Només podien ser importants si agradaven als homes.
I només podien ser importants
en coses com la música, la moda i el luxe.

Carme Barbarà i María Pascual
van fer servir la moda als seus dibuixos per mostrar el canvi.
Van passar de dibuixar vestits molt decorats
i sense moviment a roba més senzilla i més còmode.
En el seu dibuix ja es veia una nova energia femenina.

Aquesta energia femenina
era la que es veia als carrers
en les dones que treballaven.

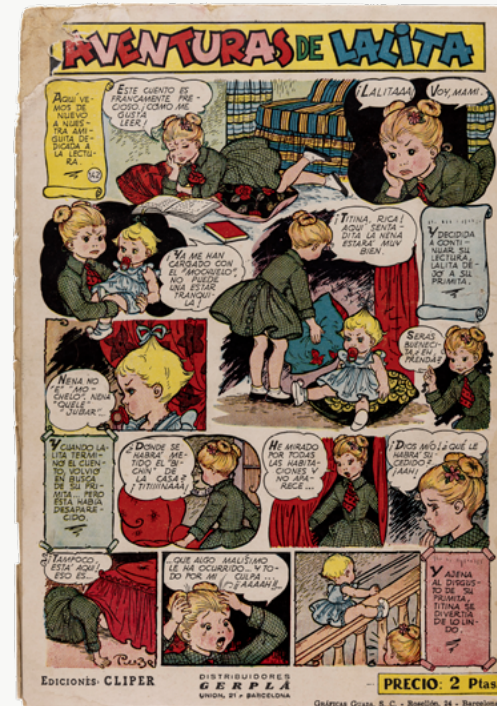
Maria Claret

- ◀ Dibuix Tengo una muñeca vestida de azul. Postal del personatge Mari-Pepa. Forma part del Fons Historicoartistic de la Diputació de Barcelona.

Maria Claret va crear una nina que es deia Mari-Pepa. Era el model de dona ideal. La nina anava vestida de blau i semblava un titella perquè era el model de dona que la dictadura volia. Això és el mateix que passava amb les dones. Les dones havien d'oïr i fer sempre el que els manaven. Aquesta educació d'oïr i fer el que els manaven l'havien de transmetre a les seves filles.

Pili Blasco

- ◀ Còmic Aventuras de Lalita Còmic fet per Pili Blasco per a la contraportada de la revista Florita. Forma part d'una col·lecció privada.

L'autora Pili Blasco va dibuixar un còmic que es diu Aventuras de Lalita. El personatge que ella tria dibuixar és una nena entremaliada i valenta. Aquesta nena no vol ser sempre correcta ni obedient. D'aquesta manera trenca les normes que volien nenes callades i sotmeses.

Rosa Galcerán

- ▲ Dibuix *La sortija encantada*
El va fer Rosa Galcerán
per a una col·lecció que es diu Azucena.
Ara és a la col·lecció del Centre d'Interpretació
del Patrimoni Molí d'en Rata.

El dibuix de Rosa Galcerán
està molt ben fet i pensat.
Ella pensa molt bé com col·loca les persones.
Aquest estil de dibuix
fa que sembli que les persones dibuixades
estiguin vives i es moguin.

Hi ha personatges dibuixats
que fan de persones bones
i altres de persones dolentes.
Les persones mostren emocions i expressió.
També recorden l'**art noucentista**
amb els paisatges que dibuixa al fons.

Art noucentista:

Aquest art volia tornar
a fer les coses ben fetes,
boniques i ordenades.
Els artistes noucentistes
volien que l'art fos clar.

Pepita Pardell

- ▲ Dibuix fet per Pepita Pardell.
Hi surten els personatges del curt d'animació *La doncella guerrera*.
És un dibuix d'una escena de la pel·lícula.

L'autora Pepita Pardell va ser una de les primeres
a crear dibuixos per a fer vídeos.
Va fer els dibuixos per al curt *La doncella guerrera*.
Aquest curt va ser dirigit per Juli Taltavull l'any 1975.

El 2015, aquest curt es va restaurar a la Filmoteca de Catalunya.

Després es va mostrar a una exposició que es diu
Del trazo al píxel. Más de cien años de animación española.
Aquesta exposició va tenir lloc
al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

Carme Barbarà

- ▲ Còmic *Los faroleros*
Publicat al número 122 de *Mary noticias*.
El va dibuixar Carme Barbarà.
Forma part del Fons Históricoartístic de la Diputació de Barcelona.

Carme Barbarà era una dona que dibuixava còmic.
Ella va dibuixar amb un estil diferent.
Va trencar una mica les normes tradicionals
i va mostrar dones més modernes.
Va dibuixar noies actives, que es movien lliures i treballaven.

La Luisa és un dels primers personatges d'aquesta autora.
Aquest personatge el va crear quan era adolescent.
Aquest personatge va sortir a la revista *Mis Chicas*.
Més tard, va crear la *Mary Noticias* amb un estil informal
i els cabells despenjats,
com Brigitte Bardot als anys 60.

L'autora s'inspira en la moda que es veia als carrers.

Els còmics dels nois acabaven sempre amb la paraula *Continuarà*.
Amb aquesta paraula tenien il·lusió pel que passaria al futur.
Els còmics de les noies acabaven amb un casament,
perquè no esperaven altra futur que estar casades.

Mary Noticias, tot i seguir l'aventura cada setmana,
treballava de manera provisional mentre esperava per casar-se.
El seu promès controlava el que feia.
Les historietes de *Mary Noticias*.
seguien les normes de gènere.
El seu cos expressa llibertat
però en realitat era el model de dona
que volien els homes.
Era una llibertat curta i vigilada.

Maria Pascual

- ▲ Dibuix fet per Maria Pascual.
Fet per la portada del còmic *Corazón inquieto*.
Està fet amb tinta sobre paper.
Forma part de la col·lecció de la Biblioteca de Catalunya.

Maria Pascual va dibuixar noies que seguien la moda.
Però va fer que fossin diferents
també que cridessin l'atenció.

Volia que les dones es sentissin més fortes i segures.
Els donava idees fàcils per vestir bé per anar a treballar.
En aquella època, les dones no tenien molts diners per comprar roba.
Encara no existia la roba amb diferents talles,
com la roba que es compra en botigues avui en dia.

Purita Campos

- ◀ Dibuix fet per Purita Campos.
Fet per preparar el personatge.
Està fet amb llapis sobre paper.
Forma part de la col·lecció
de la Biblioteca de Catalunya.

Purita Campos va tenir molt d'èxit
amb els seus dibuixos als anys 80 a Espanya.
Va traduir i adaptar al castellà una sèrie de còmics
que havia fet per Anglaterra,
que es deia *Los mundos de Esther*.

Tenien un estil divertit i amb molts colors,
i mostrava la vida a Londres.
Aquests còmics van agradar molt
i es van vendre molt bé.

Tot i que seguien els rols tradicionals de gènere,
eren còmics fets amb molta qualitat i professionalitat.

Àmbit 3

El cos en conflicte: la revolta de les dones

L'any 1967,
Núria Pompeia, que és una dibuixant,
va posar el cos de les dones al centre del conflicte.

En aquella època,
gairebé tots els còmics
estaven fets per homes.
Les dones volien explicar
la seva pròpia vida i com se sentien.
Algunes autores van començar a fer
còmics des d'una mirada feminista.

EL COS EN CONFLICTE: LA TRANSGRESSIÓ FEMINISTA...

El 1967 Núria Pompeia posa el cos al centre del conflicte. Els feminismes utilitzen l'humor i fan pedagogia alhora que les noves pioneres reclamen espai des d'una acció transgressora en l'anomenat *boom* del còmic a final del segle xx.

Marika, Isa Feu, Montse Clavé o Mariel apareixen dins la nova avantguarda trencant el seu sostre de vidre per restablir la pròpia veu en la transformació del discurs. El gènere i el cos són l'objectiu de l'acció amb què la veu feminista crea les primeres esclatxes en el discurs del còmic adult.

El cos femení és expropiat i modelat com a espai d'intercanvi d'editors, autors i lectors. Les autores descobreixen que el seu cos és llegit des de la mirada patriarcal i reclamen la transgressió d'un model carregat de textualitat simbòlica. Cal desconstruir els estereotips i l'experiment és l'eina amb què les pioneres juguen amb les formes, renovant-les.

Volien que les dones fossin les protagonistes,
no només personatges secundaris.

Eren molt valentes,
perquè escriure i dibuixar
des del cos i des del feminisme no era fàcil.

Van fer servir l'humor i la ironia
per parlar de coses molt importants.
Algunes d'elles van col·laborar
amb grups feministes
o amb revistes amb idees diferents

Encara que eren poques,
van obrir camins nous per a moltes altres dones.
Volien trencar els estereotips
i imaginar cossos i vides diferents.
El seu treball forma part de la història del còmic
i també de la lluita feminista.

Algunes autores feministes utilitzen l'humor
per explicar les seves idees i fer entendre els canvis.
Les autores noves van reclamar
un espai per a les dones en el món del còmic,
fent coses noves i trencant normes.
Això va passar durant el gran creixement del còmic
a finals del segle 20.
van ser dones que van trencar les barreres
que limitaven les dones.

▲ Plafó de presentació de la part 3 de l'exposició.

Fent servir el còmic,
van donar a conèixer la seva veu feminista.
El gènere i el cos són el tema de les seves obres.
Van començar a canviar la manera de parlar del còmic per adults.

El cos de les dones no ha estat lliure.
Ha estat controlat per
editors, autors i lectors.
Les autores s'adonen que la societat
veu el cos femení d'una manera masclista.
Per això, volen trencar amb aquestes idees i fer un canvi.
Per aconseguir-ho, fan proves i juguen amb els dibuixos i les formes.
Les primeres autores van provar diferents estils
per fer aquests canvis i que es pogués veure als còmics.

Núria Pompeia

◀ Dibuix de la sèrie
Matrimonio y embarazo.
Fet per Núria Pompeia.
Fet amb tinta sobre paper.
Forma part de la col·lecció
de la Biblioteca de Catalunya.

Purita Campos va tenir molt d'èxit
amb els seus dibuixos als anys 80 a Espanya.
Va traduir i adaptar al castellà una sèrie de còmics
que havia fet per Anglaterra,
que es deia *Los mundos de Esther*.

Tenien un estil divertit i amb molts colors,
i mostrava la vida a Londres.
Aquests còmics van agradar molt
i es van vendre molt bé.

Tot i que seguien els rols tradicionals de gènere,
eren còmics fets amb molta qualitat i professionalitat.

Núria Pompeia va ser una de les primeres autores que va fer humor sobre la situació de les dones.

Va mostrar com el cos de les dones estava controlat per idees masclistes.

Això ajudava a les dones a prendre consciència de les desigualtats.

Té un llibre que es diu Maternasis.

Es va publicar l'any 1967.

Els dibuixos són simples i donen importància al cos de la dona.

També expliquen les dificultats de ser mare i de ser dona en la societat.

El cos de les dones ha estat controlat per la societat.

Moltes vegades, només es valora per la seva capacitat de tenir fills o per la seva aparença.

Els dibuixos mostren aquestes desigualtats i fan reflexionar sobre la injustícia.

També expliquen que no totes les dones pateixen aquestes situacions de la mateixa manera.

Elsa Plaza

◀ Dibuix fet per Elsa Plaza per a l'agenda de la dona. Fet amb tinta sobre paper. Forma part d'una col·lecció privada.

Elsa Plaza dibuixa amb una ironia molt suau.

Els seus dibuixos utilitzen l'humor i el surrealisme per trencar els tòpics.

Montse Clavé

- ◀ Dibuix fet per Montse Clavé per al llibre *Quadern del cos i l'aigua*. Fet amb tinta i retolador sobre paper. Forma part de la col·lecció de la Biblioteca de Catalunya.

Montse Clavé dibuixa la història de Mari Chordà, En aquesta història ens parla del coneixement del cos d'una mateixa.

Els seus dibuixos estan fets amb moltes línies i ombres amb el retolador per donar força al missatge. Tracta de la masturbació femenina. Aquest fet ajuda les dones a conèixer el seu plaer i tenir més control. Però encara és un tema que es viu en privat.

En aquella època, les publicacions van fer servir massa el cos de la dona despallat per atraure als homes lectors. Montse Clavé dibuixa una dona d'esquena, mirant el mar. Això vol dir que busca la seva llibertat sense mostrar-se als altres.

Isa Feu

- ◀ Còmic *No digas tu coño, di tu corazón*. Publicat a la revista *El Víbora*. Fet amb pintura acrílica sobre vinil. Forma part d'una col·lecció particular.

Maria Lluïsa Barraquer firmava amb el nom Isa Feu. El seu estil era diferent i modern. Va dibuixar la sèrie *Corazón loco*. Aquesta sèrie va ser escrita per Tornassol, on el sexe era un tema important.

Isa Feu va ser la primera dona que va publicar a la revista *El Víbora*. Però al cap de poc temps, va deixar el còmic. Després es va dedicar a la fotografia, la pintura i la il·lustració.

Marika Vila

- ▲ Dibux Aniversari felç
Fet per Marika Vila.
Fet amb tinta i collage sobre paper.
Forma part de la collecció de la Biblioteca de Catalunya.

Marika fa un tipus de còmic nou.

Aquest còmic que no segueix les normes tradicionals.

Fa servir estils diferents per crear nous models.

Juga amb les línies i les formes

per acabar amb les idees tradicionals.

Les formes rodones es converteixen

en línies que tenen angles i són més rectes.

Es fixa en com es mou i s'expressa el cos
per fer un missatge més clar i fort.

Parla dels **feminicidis**.

Mostra exemples com cançons,
violacions i desigualtats entre homes i dones.

Canvia les idees que tothom pensa que són certes sobre les dones.

I anima la gent a actuar fent servir l'humor.

Marika ha escrit una **tesi doctoral**
que parla sobre aquest tema.

La seva investigació es representa en aquesta exposició.

La seva tesi doctoral es diu:

El cos okupat.

Iconografies del cos femení

com a espai de la transgressió masculina en el còmic.

Feminicidis: Assassinats de dones
que la cultura fa veure com si fossin normals.

Tesi doctoral: És un treball profund i extens
que fa una persona per obtenir el títol de doctor.
S'investiga molt sobre un tema en concret.

Àmbit 4

Un punt de vista nou sobre l'erotisme

A partir dels anys 70, algunes dones artistes van començar a explicar el seu cos i el desig amb les seves pròpies paraules i dibuixos.

Quan les dones parlen dels seus cossos, l'erotisme es pot veure de moltes maneres diferents. Això canvia les normes que sempre s'han considerat correctes. Si les dones no es queden callades, poden qüestionar les actituds dels homes i mostrar altres aspectes de la realitat.

També poden pensar en com s'ha après a mirar els cossos i a parlar-ne.

▲ Plafó de presentació de la part 4 de l'exposició.

Les dones han viscut en un món on el seu cos ha estat un lloc de lluita o un objecte de desig.

Però no han estat elles qui han pogut explicar la seva pròpia història.

Durant molt de temps, el cos de les dones només es veia amb la mirada dels homes.

Per això, han hagut de repensar el cos i les paraules per trobar altres formes de viure el desig.

Quan les dones expliquen la seva pròpia experiència, poden aparèixer en llibres, còmics i altres mitjans de comunicació. Això ha canviat algunes coses, però encara és un moviment petit.

Durant molt de temps, només algunes persones han canviat la manera de veure el cos i l'erotisme en el còmic.

Però, a partir dels anys 2000, aquest canvi ha crescut gràcies a les noves autores. Aquestes autores parlen del seu cos sense vergonya i mostren altres maneres de veure l'erotisme.

El sexe és una idea que construïm amb la ment.
El cos es pot veure de moltes maneres diferents.
Hi ha cossos que canvien, cossos que trenquen les normes
i cossos que amaguen històries.

Les autores d'avui en dia continuen amb aquest pensament
i fan que es puguin veure realitats que abans estaven amagades.

Mariel Soria

◀ Dibuix de la sèrie *Mamen*.
Fet per Mariel Soria.
Fet amb llapis i aquarel·la
sobre paper.
Forma part d'una col·lecció
privada.

La *Mamen* és un exemple de noia que és lliure,
que controla el seu cos i diu la seva opinió.
Ens explica la festa de **la transició**
i parla de com homes i dones

es comporten de manera diferent,
en les noves relacions sobre el sexe i el cos.
Això passa en els últims anys
del còmic espanyol.
L'humor també és un espai
on hi ha més homes
i on hi ha molt masclisme.

La transició:
És un període
molt important
a Espanya.
Durant la Transició
hi va haver
molts canvis
en la societat,
la política i la cultura.

Ana Miralles

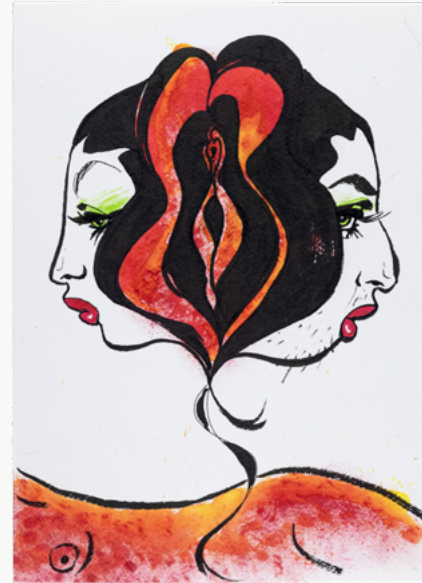

- ▲ Dibuix *Jade entre rosas*.
Fet per Ana Miralles
Fet amb llapis, tinta i aquarella sobre paper.
Forma part d'una col·lecció privada.

Les dones que apareixen a les històries de Miralles tenen molta presència,
A diferència d'altres autors,
que creen personatges per agradar als homes,
Miralles dona a les seves dones una mirada més humana.
Fa servir llums i ombres,
tatuatges i cabells
per mostrar un erotisme suau i natural.

Les seves dones tenen força i poden connectar amb el lector.

Marika Vila

- ◀ Dibuix *Transexualitat*.
Fet per Marika Vila.
Fet amb tinta i pintura acrílica sobre paper.
Forma part d'una col·lecció privada.

Marika Vila dibuixa cossos diferents.
Cossos que no segueixen les normes. Són cossos que canvien,
cossos que no són només d'home o de dona.
Amb aquests cossos,
Marika ens fa pensar en noves formes de ser
i ens convida a escoltar veus que han estat amagades.

Laura Pérez Vernetti

◀ Il·lustració per al llibre *Toro blanco*.
De Laura Pérez Vernetti.
Publicat per l'editorial
Cúpula el 1982.

En els dibuixos de la Laura, el cos no segueix el model tradicional. Sovint sembla un estudi del cos humà, on es poden veure signes com l'edat, les articulacions marcades o la sang menstrual. El seu art mostra el cos d'una manera física i real, passant per l'erotisme i arribant a formes modernes que la inspiren. A l'obra de la Laura, el cos es relaciona amb:

- el sexe
- les emocions
- la societat

Els dibuixos mostren que l'amor i la mort poden fer que els homes tinguin por. El cos pot mostrar el dolor d'una persona. El cos permet veure una altra manera d'entendre l'erotisme.

Marta Guerrero

◀ Dibuix SLAM. *Los sonidos del morbo*.
Fet per Marta Guerrero.
Fet amb tinta utilitzant **plomí**,
pinzell i **trames** sobre paper.
Forma part d'una col·lecció particular.

Els guions de Marta Guerrero formen part de l'erotisme clàssic. Aquest erotisme es pot veure a la revista **El Víbora**. El canvi més gran és que ella és dona. I parla d'aquest tema en un lloc on hi ha molts homes, fent servir la seva pròpia manera de dir-ho.

Plomí: És un objecte que sembla una ploma. Es suca en tinta i serveix per escriure o dibuixar.

Trames: És una tècnica per posar relleu, textures i ombres als dibuixos.

El Víbora: Va ser una revista de còmics per a joves. Parlava de temes divertits i tractava temes que trencaven les normes.

Àmbit 5

El canvi de segle: cossos diferents i amb poder.

A finals del segle 20, les grans empreses de còmics com **Marvel** i **DC**, i també el manga japonès, es van unir amb la televisió i el cinema.

Els diferents missatges, estaven fets per persones concretes.

Aquests missatges van fer

que més gent seguís les heroïnes del manga i les superdones.

Però les formes i les idees de sempre gairebé no canviaven...

EL NOU MIL·LENNI: L'EMPODERAMENT DELS COSSOS PLURALS

A final de segle xx, les sinergies americanes de Marvel/DC i el còmic japonès amb la televisió i el cinema inunden el mercat amb productes per a *targets* específics que fan créixer les fans de les heroïnes *manga* i les *superdones* modificant tan sols superficialment els models.

En el canvi de mil·lenni s'estén massivament el format de novel·la gràfica i el creixement dels segells independents aporta una nova generació d'autores que es consolida el 2009 en l'experiment i el relat quotidià que envolta el cos: tons diferents perfilen un concert de veus que creix dia a dia en la diversitat.

Els cossos ocupats pels rols clàssics es qüestionen, cerquen les pròpies contradiccions i prenen la paraula. Les noves tecnologies i les xarxes socials faciliten la nova expressió femenina i van substituint l'original físic pels nous documents que es convertiran en originals digitals únics o NFT.

Quan va començar el segle 21,
el còmic es va fer molt famós.

Els còmics independents van créixer
i van aparèixer noves autores.

L'any 2009, un grup d' autores va destacar.

Els seus còmics parlaven del cos,

de la vida diària i d'experiències personals.

Cada autora tenia el seu propi estil

i això va fer que hi hagués més varietat.

Les persones que seguien les maneres tradicionals

van començar a pensar i posar en dubte aquestes maneres.

Les dones van continuar el treball

que van fer altres autores a finals del segle 20.

Van explicar les seves idees i els seus dubtes.

Les autores d'avui parlen amb les del passat.

Els seus dibuixos creen una nova història

on les dones són protagonistes.

Les xarxes socials i les noves tecnologies

van ajudar a que aquesta nova manera

d'expressar-se es veiés més.

Els còmics en paper es van substituir

per versions digitals úniques, com els **NFT**.

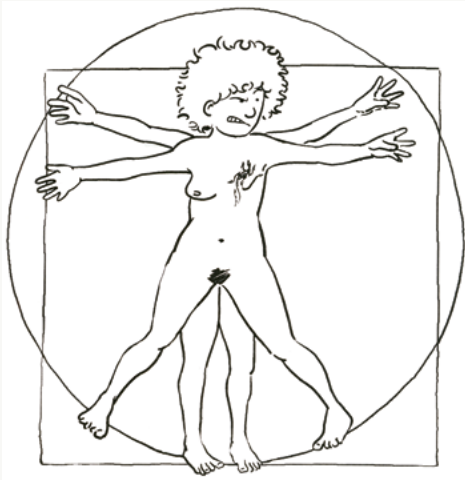
▲ Plafó de presentació de la part 5 de l'exposició.

Marvel: És una editorial de còmics coneguda per personatges com Spider-man, Iron Man i els X-Men.

DC: És una editorial de còmics coneguda per personatges com Superman i Batman.

NFT: És un objecte digital únic.
Es pot comprar i vendre en línia,
i mostra qui és el propietari.

Susanna Martin Segarra

◀ Dibuix **La dona de Vitruvi** fet per Susanna Martin Segarra. Fet amb tinta utilitzant plomí, pinzell i trames sobre paper. Forma part d'una col·lecció particular.

La *dona de Vitruvi* mostra la part amagada de la història de l'art.

També ensenya un cos que ha patit, que ha sobreviscut i que és fort.

El seu cos es situa com a centre poderós contra les idees que s'han creat i etiquetes sobre la dona.

Les idees sobre la bellesa són normes que s'han creat i que s'han canviat i adaptat.

La dona de Vitruvi: Fa referència a la imatge de Leonardo da Vinci. Aquesta imatge mostra un home amb les proporcions ideals segons Vitruvi.

En el cas de la dona, es vol trencar aquesta idea i mostrar un cos que ha viscut, ha patit, ha superat dificultats i és fort.

L'objectiu és trencar estereotips sobre el cos de la dona.

Les idees sobre la bellesa són normes que cal canviar i fer més flexibles.

Olga Carmona Peral

◀ Pàgina del llibre *50 años no es nada* dibuixada per Olga Carmona Peral. Fet amb llapis i tinta sobre paper. Forma part d'una col·lecció privada.

Olga comença a parlar d'una manera nova i diferent.

Diu que és un canvi important.

Denuncia que els estereotips ens han fet veure les dones de manera diferent.

Les noves maneres de veure les coses volen trencar aquests models.

Demana que les dones tinguin més espai per expressar-se.

Lola Lorente

◀ Dibuix de Lola Lorente.
Fet amb punta fina i retolador sobre paper.
Forma part d'una col·lecció privada.

Lola Lorente segueix l'estil de les primeres artistes.
Dibuixa la figura femenina una mica surrealista.
Les seves imatges mostren coses
que trenquen les regles del gènere.
Les trobem al seu **blog**,
on acaba amb les idees de sempre.

Blog: És un lloc web
on es publiquen articles
o entrades
sobre diferents temes.

Antonia Santolaya

▲ Obra titulada Oportunidad,
dibuixada per Antonia Santolaya.
Feta amb aquarella i **fals gravat** sobre paper.
Forma part d'una col·lecció particular.

El treball de Santolaya està relacionat
amb diaris de viatges i apunts.
Es fixa molt en la natura i la realitat que té al seu voltant.
Barreja el cos femení amb la terra,
i crea imatges on la dona sembla arribar al cel.
Aquest treball vol fer forta la connexió de la dona amb la natura
i celebrar l'emoció i la força femenina de manera intensa i poètica.

Fals gravat: És una tècnica
artística que imita el gravat,
feta amb materials senzills

Raquel Gu

- ▲ Il·lustració del llibre *Estic estupenda!*
Feta amb tinta sobre paper.
Forma part d'una col·lecció privada.

Els cossos de la Raquel ens mostren que el somriure pot ser una eina de força. L'autocrítica és el primer obstacle que cal superar i la nostra eina més important.

Les seves figures tenen relació amb les de Núria Pompeia, que també feia servir l'humor per sentir-se més forta.

Ana Penyas

- ▲ Il·lustració del llibre *Estamos todas bien,*
Fet amb llapis i transferència fotogràfica sobre paper.
Forma part d'una col·lecció privada.

Ana Penyas ens mostra que el cos ens acompanya tota la vida. Aquest cos ha viscut molt i té:

- records
- experiències
- sensualitat
- bellesa

Ens parla d'estimar-nos a nosaltres mateixes i al nostre cos.

Luci Gutiérrez

◀ *Under construction* és una il·lustració de Luci Gutiérrez. Serigrafia sobre paper. Col·lecció particular.

Luci Gutiérrez ens ensenya una nova manera de veure el cos.

Els seus cossos són silenciosos, però també plens d'ironia i de sentit.

El cos es transforma en un signe, com si fos una lletra o una paraula.

Aquests dibuixos ens fan pensar, perquè expliquen idees amb formes senzilles.

Ens ajuden a trencar els estereotips i a entendre que no som sempre iguals.

Cadascú és diferent i va canviant amb el temps.

Raquel Riba Rossy

◀ *Sexo débil los cojones* és una il·lustració de Raquel Riba Rossy. És d'una Col·lecció particular.

Els cossos de la Raquel, estan plens de força i vida.

Ensenyen les contradiccions sobre la fragilitat femenina.

Ensenyen que recuperar l'autoestima i guanyar força és l'objectiu per fer-se visible i cuidar-se.

Àmbit 6

Les veus del cos en la cultura digital

A partir de l'any 2008,
apareixen noves autores
que treballen amb eines digitals
i comparteixen els seus treballs per internet.

Algunes publiquen amb editorials
i altres ho fan elles mateixes.

A les xarxes socials,
el cos es pot mostrar de moltes maneres noves.

Ara, moltes autores creen dibuixos digitals
i exploren noves formes de vendre art.
Amb elles tanquem l'exposició,
i veiem com el cos es pot explicar
d'una altra manera en el món digital.

Les autores dels dibuixos digitals són:

- Rosa Codina
- Laura Pérez Granel
- Ana Belén Rivero
- Ana Galvañ
- Andrea Lucio
- Bárbara Alca
- Carla Berrocal
- Cristina Durán
- Clara-Tanit
- Flavita Banana
- Genie Espinosa
- Luci Gutiérrez
- Maria Llovet
- Marta Cartu
- Miriampersand
- Nadia Hafid
- Raquel Riba Rossy
- Sandra Uve
- Sara Soler
- Sonia Pulido
- Susanna Martin Sagarra

Reflexió final de l'equip d'Accessibilitat Cognitiva i Lectura Fàcil de la Fundació AMPANS.

Fent nostra la reflexió final
que proposa la Tesi de Marika Vila,
hem après que...

Les dones gairebé no sortien a la història.
Quan hi sortien, moltes vegades era amb estereotips.
Això vol dir que només es mostrava
una idea concreta de com havien de ser.
Aquests estereotips feien que les dones
no poguessin explicar la seva pròpia vida.

Avui dia, això ha començat a canviar.
Ara, les dones viuen d'una altra manera.
Tenen més llibertat per ser com volen ser.
També poden explicar com han viscut aquests anys de silenci.

Aquesta exposició t'ensenya els dibuixos d'autores
que expliquen la seva història i la de moltes dones.
Els dibuixos parlen dels desitjos de les dones.
També parlen de les normes i dels límits que volen trencar.

També ens ensenyen un missatge nou:
les dones ja no són només objectes per als altres.
Ara són lliures i fan servir el seu cos per explicar qui són.

En aquesta exposició hi ha molts tipus de cossos.
No hi ha un únic cos de dona.

Hi ha cossos:

- grans
- petits
- vells
- ferits
- invisibles
- estranys
- diferents
- i molts altres cossos

També hi ha cossos que estimen altres dones.

Les veus de les dones no s'acaben.
Ara es poden veure, sentir i respectar.
Perquè cada dona té una història important per explicar,
I totes les històries són igual d'importantes.
Ser diferents ens fa més rics.

Glossari extens

Art noucentista: Aquest art volia tornar a fer les coses ben fetes, boniques i ordenades. Els artistes noucentistes volien que l'art fos clar.

Blog: És un lloc web on es publiquen articles o entrades sobre diferents temes.

Collage: El collage és una tècnica artística. Es fa enganxant diferents materials com paper, fotos o roba per crear una imatge.

Còmic: És una història explicada amb dibuixos i text. T'explica la història en uns quadres que es diuen vinyetes. El que diuen els personatges s'escriu a dins de bafarades. Les bafarades són formes arrodonides i amb text.

Comissària: Persona que s'encarrega de pensar, dissenyar i organitzar una exposició. Decideix què hi haurà a l'exposició, com es farà i què vol explicar als visitants.

Dandisme: És una manera de vestir i de viure. Els dandis són persones, sobretot homes, que volen anar molt elegants i guapos. Els agrada cuidar molt la seva roba, el seu aspecte i la manera de comportar-se.

DC: És una editorial de còmics coneguda per personatges com Superman i Batman.

Doctorat: És quan una persona estudia i investiga molt sobre un tema. Aquesta persona escriu un treball molt llarg que es diu tesi doctoral. Si aprova, li donen el títol de doctor o doctora.

El Víbora: Va ser una revista de còmics per a joves. Parlava de temes divertits i tractava temes que trencaven les normes.

Estereotip: Són idees que molta gent té sobre un grup de persones. Moltes vegades no són certes. Aquestes idees fan creure que totes les persones d'un grup són iguals. Aquestes idees poden provocar rebuig cap a aquestes persones.

Fals gravat: El fals gravat és una tècnica artística que imita el gravat, feta amb materials senzills

Feminicidis: Assassinats de dones que la cultura fa veure com si fossin normals.

Humor negre: És un humor que fa broma sobre temes tristos o difícils, malalties, desgràcies com la mort o la tristesa.

La Belle Époque: Vol dir l'època bonica en francès. Va ser una època que hi havia molta alegria, art i festa. La gent anava a teatres, cafès i festes. També es feien moltes obres d'art, música, ball i moda.

La dona de Vitruvi: Fa referència a la imatge de Leonardo da Vinci.

Aquesta imatge mostra un home amb les proporcions ideals segons Vitruvi.

En el cas de la dona, es vol trencar aquesta idea i mostrar un cos que ha viscut, ha patit, ha superat dificultats i és fort.

L'objectiu és trencar estereotips sobre el cos de la dona.

Les idees sobre la bellesa són normes que cal canviar i fer més flexibles.

La transició: És un període molt important a Espanya.

Durant la Transició hi va haver molts canvis en la societat, la política i la cultura.

Llibertat tutelada: Una llibertat controlada per altres persones.

Les dones no eren lliures, hi havia moltes coses que no podien decidir per si mateixes.

Marvel: És una editorial de còmics coneguda per personatges com Spider-man, Iron Man i els X-Men.

NFT: És un objecte digital únic.

Es pot comprar i vendre en línia, i mostra qui és el propietari.

Ninotaires: Persones que fan dibuixos de ninots i que fan dibuixos d'humor.

Noucentisme: És un art que va tenir molta influència a Catalunya.

Els anys més rellevants van ser del 1914 al 1923.

Plomí: És un objecte que sembla una ploma.

Es suca en tinta i serveix per escriure o dibuixar.

Pseudònim: És un nom fals

que una persona fa servir

per no mostrar el seu nom real.

Sistema patriarcal: Organització de les persones que facilita que els homes tinguin més poder que les dones.

Tesi doctoral: És un treball profund i extens

que fa una persona per obtenir el títol de doctor.

S'investiga molt sobre un tema en concret.

Trames: És una tècnica per posar relleu,

textures i ombres als dibuixos.

AMPANS

Diputació
Barcelona